

ПАҲНШАВИИ ИФРОТГАРОИИ ДИНӢ ВА ТУНДАГАРОӢ НАТИҶАИ БОЗИҶОИ ГЕОПОЛИТИКӢ АБАРҚУДРАТҶОСТ!

**Декани факултети фалсафаи ДМТ доктори илмҳои
фалсафа, профессор Махмадизода Н.Д.**

**Давлатзода Аҳмад, директори МТМУ -119 н. Рудакӣ, хатмкардаи
докторантураи (PHD) факултети фалсафаи ДМТ**

Дар Осиёи Марказӣ, Афғонистон, Покистон, алаҳусус дар ҷумҳуриҳои собиқ шӯравӣ ё ИДМ (Иттиҳоди Давлаҳои Мустақил) ифротгароии динӣ дар мисоли фаъолияти гурӯҳҳои толибон, «Ансоруллоҳ», «Ҳизби таҳрир», ДОИШ ва дигар гурӯҳҳои ифротгароии террористии дар Афғонистон ҷойдошта, хеле вусъату густариш ёфта, қариб дар ҳамаи кишварҳои минтақа намояндагони он фаъолияти худро таҳким бахшидаанд. Яке аз сабабҳои асосии вусъату густариши ифротгароии динӣ дар Осиёи Марказӣ пиёда кардани ҳадафҳои геополитикии давлатҳои абарқудрат дар ин минтақа мебошад, ки тавассути гурӯҳҳои ифротгароии динии мазкур амалӣ мешаванд.

Дар тӯли беш аз чихил сол (1980–2022) Иттиҳоди (ё Коалитсия)-и ИМА (ҳамчун роҳбар), Арабистони Саудӣ, Қатар (ҳомӣён, сарпарастон) ва Покистон (ичроқунанда) триллионҳо доллар дар Афғонистон сарф карда, ба ҳадафи стратегии худ дар ин кишвар расиданд – Афғонистон акнун на кишвари мустақил, балки ба Қаламрави пиёда кардани аҳдофи Иттиҳод ва англосаксонҳо табдил ёфтааст. Онҳо аз ин кишвар ба ҳайси Қаламрави вусъат додани ифротгароии динӣ ва терроризм дар Осиёи Марказӣ ва тамоми ҷаҳон истифода хоҳанд бурд. Вазифаи назорати вусъат додани ифротгароии динӣ ва терроризмро пеш аз ҳама дар Осиёи Марказӣ ин Иттиҳод (ИМА, Арабистони Саудӣ, Қатар ва Покистон) ба дӯши «фарзандон»-и худ – Толибон – хунхортарин ташкилоти террористӣ вогузоштааст, ки таҷрибаи беш аз чихил солро дар ин ҷода дорад. Иттиҳод вазифаҳои вусъати ифротгароии динӣ ва терроризмро чунин аниқу дақиқ муайян кардаанд: 1. Ҳифз кардани шиддати нооромиву вусъати ифротгароӣ дар минтақаи Осиё (баҳусус дар Осиёи Марказӣ) бар зарари Руссия, Чин ва Эрон. 2. Тақвият бахшидани таҳдиди терроризм ва ифротгароӣ ба ҳамаи кишварҳои минтақаи Осиёи марказӣ ва

давлатҳои ҳамчавори он. 3. Дар ҳолати зарурӣ ва мувофиқ Толибонро ба «чанги муқаддас» (чиҳод) ба Осиёи Марказӣ, ноҳияи мухтори Уйғуристон Чин ва Эрон алайҳи «куффор» ва «мушрикони динбаргаштагон» равона кардан.¹

Барои бомуваффақият анҷом додани ин ҳадафи стратегияшон Иттиҳоди мазкур барои Толибон одамони зарурии наздик ба рӯҳияву мақсадашонро ҷустуҷӯ ва тарбия доранд. Аз ҷумла: 1. Шахсон ва гурӯҳҳо, ки дастовардҳои муосири ҷаҳонро қабул надоранд. 2. Шахсон ва гурӯҳҳо, ки шиаёнро мусулмон намеҳисобанд. 3. Шахсон ва гурӯҳҳо, ки сабки ҳаёти асрҳои миёнаро аҳкоми илоҳӣ мепиндоранд. 4. Шахсон ва гурӯҳҳо, ки фақат муқаррароту сарҳадоти диниро барои «уммат»-и худ қабул доранд, на сарҳадоту муқаррароти миллиро. 5. Шахсон ва гурӯҳҳо, ки барои инсон ҳеч арзише қоиладар нестанд ва «кофирон» ва «мушрику динбаргаштагон»-ро кушта, қори хайре барои онҳо мекунанд, зеро (ба ақидаи онҳо) аз содир кардани гуноҳи бештаре барояшон монеъ мешаванд.

Вусъати ин ақидаҳои хатарноки ифротӣ дар Осиёи Марказӣ тавассути фарзандони худ ин минтақа ҳадафи стратегии Иттиҳод мебошад ва албатта ҳеч муносибате бо дини ислом надоранд. Толибон, ки акнун ба қудрат расидаанд, беш аз ним сол инҷониб аз пешина бештар вазифаи вусъати ифротгароӣ ва терроризм дар Осиёи Марказӣ ва Қаламрави худ (яъне, собиқ Афғонистон) бо ниҳояти бераҳмиву хунворӣ анҷом ва «мусулмони нав» тарбия ва ташаккул дода истодаанд. Дар натиҷа садҳо ҳазор мардуми осоиштаро қурбон мекунанд, ки бо «дин»-и онҳо мувофиқ нестанд. Иттиҳоди мазкур акнун аз пештара бештар маблағу неруи ҳангуфт сарф мекунад, то ин ки мағзшӯии мардуми минтақа, баҳусус мардуми тоҷик, туркман ҳазора ва дигар аҳолии таҳҷоии Афғонистон ва кишварҳои ҳамчавори онро вусъат бахшад, таъриху фарҳанги онҳоро аз сафҳои таърих пок созад. Барои ба ин ҳадаф расидан Мардумони минтақаи Осиёи Марказиро, алахусус ҷавонони онро ба душманони дину фарҳанги миллияшон табдил дода истодаанд:

¹ Мужда Ваҳид. Панҷ соли ҳукумати толибон. Техрон, 2018. Саҳ. 25.

мафҳуми миллати тоҷику ўзбак, қазок, туркман, пушту ва ғ-ро аз байн бурда, «уммат»-и ягонаи «мусулмон»-е сохта истодаанд, ки манқурт асту террорист, ваҳшии бесавод асту хунхор.²

Алҳол дар Афғонистон беш аз 16 ҳазор масҷид вучуд дорад, ки акнун имомони онҳоро аз ҷумлаи Толибоне таъйин шудаанд, ки собик тарбиятдидагони мадрасаҳо ва базаҳои оmodасозии террористии Покистон будаанд ва ҳамаи имомони пешинро, ки аксаран тоҷикони босаводи ҳанафимазҳаб буданд, сабуқдӯш карданд. Акнун ин «имомон» тарғибгарони ғояҳои таълимоти манқуртии ваҳобия, салафия ва девбандизм мебошанд ва аҳолии минтақаро пурра дар муддати кӯтоҳ (дар тӯли ду ё се насл) ба душманони воқеии фарҳанги миллӣ, исломи ҳанафӣ, ирфон ва исломи суннатӣ табдил хоҳанд дод ва онҳоро ба тамоми кишварҳои Осиёи Марказӣ равона мекунанд ва ғояҳои манқуртонаи худро интиқол дода, равияҳои ифротгароиро вусъат мебахшанд. «Имомон»-и нав дар тамоми масҷидҳои Афғонистон мактабҳои ибтидоӣ барои кӯдакони аз 7 то 10 сола ифтитоҳ кардаанд, ки ба онҳо назарияи «мусулмони нав» таълим дода мешавад. Минбаъд ин кӯдакон ба мадрасаҳои махсуси Покистон равон карда мешаванд, ки дар оянда аз онҳо хафноктарин душмани исломи суннатӣ, душманони фарҳанги тоҷику форс, ифротгарони динӣ ва террористону душманони одамият «пухта мерасанд».³

Дар тамоми донишгоҳҳои Афғонистон ректорҳо ва донишмандону устодони тоҷик аз қор ронда шудаанд ва ҷои онҳоро назарипардозони ваҳобия, салафия ва девбандия гирифтаанд: забони форсӣ-дарӣ-тоҷикӣ дар ҳамаи макотиби оливу миёна решақан ва зӯран забони паштунӣ бор шуда истодааст. Барои пурра аз зеҳни мардуми Афғонистон пок кардани ҳуввият ва арзишҳои миллии онҳо, толибон таҳти роҳбарии ИМА кӯшиш доранд тамоми донишмандони тоҷик ва фаъолони сиёсату фарҳангии онро иҷборан аз кишвар пеш кунанд ё ба қатл расонанд. Зеро набуди донишмандон ва фаъолони сиёсату фарҳангии Афғонистон пиёdasозии аҳдофи муғризонаи

² Мужда Ваҳид. Панҷ соли ҳукумати толибон. Техрон, 2018. Саҳ. 30.

³ Мужда Ваҳид. Панҷ соли ҳукумати толибон. Техрон, 2018. Саҳ. 31.

толибон ва ҳомиёни онҳоро хеле осон хоҳад кард. Амрикоиҳо миллиардҳо доллар сарф карда истода, донишмандону фаъолони сиёсии миллати тоҷикро аз Афғонистон берун бароварда истодаанд ва ба ин васила мехоҳанд ба оламиён нишон диҳанд, ки онҳо инсондӯст ҳастанд ва начоти донишмандон вазифаи онҳост. Дар асл амрикоиҳо тамоми мағзҳои солими ин миллати куҳанбунёдро аз ватани аслиаш – Хуросон⁴ берун бароварда, аниқтараш ронда истодааст, зеро вучуди тоҷикон дар минтақа имкон намедихад, ки мардуми Афғонистон ба манқурт, мағзшӯсташуда ва роботу бозичаи геополитикии ИМА табдил ёбад.

Толибон, «Ансоруллоҳ», «Ҳизби таҳрир», ДОИШ ва дигар гурӯҳҳои ифротгарои террористии дар Афғонистон ҷойдошта, бидуни донишмандони тоҷик метавонанд реформаҳои худро дар Афғонистон бе ҳеч мушкилие амалӣ созанд, яъне баргардонидани Қаламрав (яъне, Афғонистон) ба даврони асрҳои миёна. Ин гурӯҳҳо фақат бо амалӣ шудани ин ҳадафашон қаноат намекунанд, балки барои вусъату ифротгароӣ ва густариши қаламрави фаъолияти худ ба дигар кишвари боамни Осиёи Марказӣ (Тоҷикистон, Қирғизистон, Туркманистон, Ўзбекистон, Қазоқистон, Чин, Эрон ва Руссия) сармедароранд: онҳо ҳамчун бозичаи дасти ИМА ҳадафи Иттиҳодро фаротар аз сарҳадоти Афғонистон пиёда хоҳанд кард; толибон ва гурӯҳҳои ифротгароии мазкур гумон мекунанд, ки ИМА барои дини исломро дар ҷаҳон густариш додан ба онҳо ёрӣ расонида истодааст, аммо дар асл онҳо бозичае беш нестанд. Замоне, ки ИМА ба ҳадафаш расид, толибон ва гурӯҳҳои ифротгароии дигарро чун вируси зарарнок аз олам пок хоҳад кард. ИМА то замоне, ки тамоми дунёро дар зери дасти худ надарорад, ором наменишинад, зеро ҳадафаш дар кӯтоҳмуддат аз пой афтонидани Руссия, Чин ва Эрон мебошад ва дар дарозмуддат: СММ-ро ба ҳукумати ҷаҳонии худ табдил додан, НАТО-ро ба артиши ягонаи ҷаҳонии худ гардонидан, асъори долларро пул умумичаҳонӣ кардан, фарҳанг ва забони англисиро фарҳанг ва забони умумичаҳонӣ намудан

⁴ «Афғонистон» – вожаи сохтаи англосаксонҳо дар асри 19 мебошад. Дар асл ин минтақа аз қадим то асри 19 Хуросон ном доштааст. Хуросон – Ватани аслии тоҷикон ва гавҳораи тамаддуни миллати мо буд ва ҳаст.

ва тамоми монеаҳоро барои ин ҳадафҳояш аз байн бардоштан. Аз ин рӯ, бешубҳа, густариши ифротгароии динӣ дар Осиёи Марказӣ аз нахустин гомҳои ИМА ва Иттиҳод аст.

ИМА ва Иттиҳод аз ҳисоби толибон, гурӯҳҳои «Ансоруллоҳ», «Ҳизби таҳрир», ДОИШ ва дигар гурӯҳҳои ифротгарои террористии дар Афғонистон ва дар дигар минтақаҳои ҷаҳон тарбияткардааш, аз ашхоси муҳолифи ҳукумат будаи кишварҳои Осиёи Марказӣ зархаридон ва ҷосусон тайёр карда истодааст, то ин ки ҳангоми мусоид онҳоро ҳамчун таҳдид ба ин кишварҳо истифода барад ва барои ба дастории ҳадафҳои геополитикии худ бар зидди кишварҳои Осиёи Марказӣ, Руссия, Чин ва Эрон ҳамчун василаи мусоид қарор диҳад. Ҳизби «Ансоруллоҳ», баъзе намоёндагони муҳолифи тоҷик дар гурӯҳи ДОИШ, ҲНИТ, аъзоёни ҳизби «Таҳрир» (муҳолифони ҳукумати Ўзбекистон) бевосита аз ҷониби ИМА ва Иттиҳод дастгирӣ ва ғимоят карда мешаванд ва фаъолияти худро мустақим ва ғайримустақим дар кишварҳои Осиёи Марказӣ густариш дода истодаанд. Бахусус, тавассути расонаҳои хабарӣ: Internet, шабақаҳои телевизионии моҳвораӣ, Facebook, Telegram, Instagram, Tiktok, Twitter ва ғайра, барномаҳои тарғиботию мағзшӯяндаи барои ҷавонон пахш мешаванд, ки ҳадафашон ба шӯр овардани аҳолии кишварҳои Осиёи Марказӣ, ноамн сохтани ин минтақа ва ҷалби ҳар чи бештари ифротгарони диниву сиёсӣ ба сафҳои гурӯҳҳои ифротгароии динию сиёсии номбаршуда мебошад.

Яке аз воситаҳои бисёр хатарнок ин аст, ки ИМА ва Иттиҳоди ӯ ҳиссиёти динию сиёсии аҳолии Осиёи Марказиро бар зидди ҳукуматҳои кишварҳои минтақа шӯронида истодааст. Масалан, дар байни гурӯҳҳои ифротгарони динӣ чунин ақида ҷорӣ аст, ки гӯё ҳукуматҳои кишварҳои минтақа мардумро намегузоранд, ки фароизи динии худро иҷро кунанд (барпо доштани намозу рӯза, ҳаҷ, ҷашнгирии идҳои Рамазон ва Қурбон), масҷидҳояшон баста аст ва донишмандони диниву сиёсӣ ва ғайрандешон таъқибу озор карда мешаванд. Ба ин мазмун наворҳои видеоӣ дар расонаҳои мазкур бисёр пахш шуда истодааст, ки барои ҳар як кишвари Осиёи Марказӣ, бахусус, барои кишвари азизамон – Тоҷикистон хеле хатарнок арзёбӣ мегардад. Шаҳрвандони

муҳоҷири тоҷик, ки бештарашон дар Руссия ба сар мебаранд, таҳти мағзшӯии амиқ қарор доранд ва гурӯҳҳои ифротгарои динӣ бевостита онҳоро низ ба сафҳои худ ҷалб карда истодаанд. Намунаи равшани онро мо дар мисоли ба сафҳои ДОИШ ҳамроҳ шудани ҷавонони ноогоҳу камтаҷрибаи тоҷик дида будем, ки бархи азими ҷавонон тавассути ҷосусону зархаридони ИМА ва Иттиҳод бевостита аз Руссия ҷалб гардида буданд.

Чунин вусъату густариш пайдо кардани ифротгароии динӣ дар Осиёи Марказӣ, ба ҷуз сабабҳои умумие, ки ба тамоми ифротгароӣ воқеъ дар ҳамаи кишварҳои ҷаҳон хос аст ва дар ин бора дар бахшҳои пештараи рисола сухан рафт, боз сабабҳои махсуси худро дорад, ки ба шароити иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии онҳо вобастаанд. Ба хусус, вақте ки ин кишварҳо истиқлоли давлатӣ ба даст оварданд, сатҳи шуурии миллӣ ва худшиносии онҳо хеле боло рафтааст ва ба ин раванд таваҷҷуҳ намудан ва эҳё кардани арзишҳои фарҳангии миллӣ таъсири бағоят бузург гузошт. Азбаски арзишҳои миллӣ дар бисёр маврид бо дин робита дорад, пас ин омезаҳо, ки аз арзишҳои миллию динӣ таркиб ёфтаанд, дар худшиносии миллӣ ва истиқлолияти миллатҳо саҳми босазо доранд. Зимни эҳёи арзишҳои миллӣ ҳамчунин ба эҳёи арзишҳои динӣ, ҳарчанд онҳо дар бисёр маврид ихтилоф доранд, низ пардохта шуд. Аз ин вазъият донишмандони дин, дингароён истифода карда, бисёр унсурҳои таълимоти динро чун унсури фаҳмиши миллӣ қаламдод намудаанд. Гурӯҳи дигари рӯҳониёни аҳли таассуби динӣ муносибати ифротгароёнаро нисбати давраи истиқлолияти давлатӣ пеша карданд ва равияҳову гурӯҳҳои ифротӣ ба фаъолият пардохта, ифротгароии диниро хеле тақвият бахшиданд. Маҳз ҳамин гуна аст таъсисёбӣ ва фаъолияти Ҳизби наҳзати исломӣ, ки аввалин анҷумани он дар Астрахан соли 1989 баргузор шуда буд. Ба ин ҳаракату ҷунбишҳо таъсири ҳамфикрони хориҷии онҳо хеле зиёд ба назар мерасад.

Сабаби дигар ва хеле муҳим он буд, ки кишварҳои ба истиқлолрасида ҳоло роҳу равиш ва самти инкишофи худро муайян накарда буданд ва кишварҳои зиннафъи хориҷӣ мехостанд ба онҳо таъсир расонанд ва зери нуфузи худ қарор диҳанд. Дар ин самт ин кишварҳои хориҷӣ ба қувваҳои бо

хукумат дар оппозитсия қарор дошта, аз ҷумла ба ифротгароёни исломӣ таъҷиб мекарданд. Дар натиҷаи ин бесуботии иҷтимоӣ аксари режимҳои дар сари қудрат қарордоштаро ба мушкилиҳои зиёде дучор сохт. Дар баъзе кишварҳо, аз ҷумла дар Тоҷикистон, ҳукумат аз уҳдаи идора кардани ҷомеа набаромад ва вобаста ба ин зиддият тезу тунд гардид ва дар баъзе минтақаҳо, (Тоҷикистон, Чеченистон, Чехия ва ғ.) оташи ҷанги шаҳрвандӣ афрӯхта шуд.

Ифротгароии динӣ дар Осиёи Марказӣ як мушкили воқеист, ки омӯзиши амиқ ва ҳалли ҳар чи зудтарро талаб мекунад. Пас аз аввалин «авҷи исломии» солҳои 70-ум, ҷаҳон бори дигар таваҷҷӯҳи худро ба ислом равона кард. Тарқишҳои 11 сентябр дар ИМА, амалҳои террористӣ дар Чеченистон, Осиёи Марказӣ, Югославия, ҳароб кардани мучассамаҳои буддоӣ дар Афғонистон, ҳодисаҳои Сурияву Ироқ ва дар ниҳоят, даъватҳои бепоёни ҷиҳоди ифротгароён алайҳи «дигарон» инсониятро ба ташвиш овардааст.

Сухан вақте дар бораи равиҳои исломгароӣ ифротӣ меравад, бо вучуди он ки дар байни онҳо умумиятҳо вучуд доранд, боз баъзе хусусиятҳои дигаре низ ҳастанд, ки байни ин равиҳо фарқ мегузоранд ва дар ҳар кишвари Осиёи Марказӣ вобаста ба шароити онҳо як ё якчанд равиё фаъолият мекунанд.

Аз рӯи дараҷа, ҳислат ва ҷангҷӯии ифротгароӣ, муҳаққиқон ифротгароёнро ба чанд гурӯҳ тақсим кардаанд ва мафҳумҳои гуногунро ба онҳо нисбат додаанд, аз ҷумла, ин гурӯҳҳоро ба исломгароён, усулгароён, панисломистон, модернистон ва амсоли ин ҷудо кардаанд. Дар байни ин гурӯҳҳо аз ҳама гурӯҳи ифротӣ гурӯҳи исломгароён (исламист) эътироф шудаанд.

Исломизм ё исломгаро (исломи сиёсӣ). Исломгаро ё исломи сиёсӣ бештар хусусияти сиёсӣ дорад, ки кӯшишҳои гурӯҳе аз мусулмононро барои нигоҳдории анъанаҳои таърихӣ давлатдорӣ, мисли хилофат, ҳувияти миллиро бо ҳувияти динӣ айнаиат додан ва талоши онҳоро барои ба даст даровардани қудрати сиёсӣ ифода мекунад. Дар байни исломгароён ва усулгароёни исломӣ (бунёдгароён – фундаментализми исломӣ) фарқият ҷандон зиёд нест. Усулгароӣ (тундгароӣ) мафҳумест, ки бештар мазмуни динӣ

дорад ва дар таърихи ислом ин равия аз ибтидои ислом дар байни мутафаккирони исломӣ вучуд доштааст, вале он дар усулгароён (тундгароён)-и муосир мазмуни сиёсӣ ба худ гирифтааст ва ҳамаи онҳое, ки ба бозгашт ба давраи исломи ибтидоӣ, исломи пок даъват мекунанд, ба ҳамин гурӯҳ дохиланд: «Чамбияти бародарони мусулмон», салафия, ваҳобия, Ҳизби таҳрири исломӣ, усулгароёни шиа ва ғ. «Чамбияти бародарони мусулмон» ва салафия дар ин байн ҳам аз назари таърихӣ ва ҳам аз дидгоҳи идеологӣ ҷои махсуси худро доранд. Ҳарчанд дар давлатҳои Осиёи Марказӣ бо чунин ном ташкилоте вучуд надорад, аммо аксари ҳаракату ҷунбишҳои дар ин минтақа вучуддошта, тахти нуфузи таълимоти «Ихвону-л-муслимин» қарор доранд, зеро ҳадафи стратегияи онҳо бунёди «Давлати исломӣ» аст, ки онро назарияпардозони «Ихвону-л-муслимин» (Ҳасани Банно, Сайид Қутб, Муҳаммад Қутб ва дигарон) эҷод кардаанд. Дар даврони муосир ғоя ва таълимоти Сайид Қутб ва Ҳасанни Банно дар байни ифротгарони исломӣ Осиёи Марказӣ хеле интишор ёфтааст. Китобҳои асосии Сайид Қутб («Таъолим фй-т-тарик», «Адолати иҷтимоӣ дар ислом») ва рисолаҳои Ҳасани Банно дастраси исломгароён шуда, онҳо мавқеи худро дар асоси ғояҳо ва таълимоти ин мутафаккирон бино кардаанд. Дар осори худ Сайид Қутб назарияи ду марҳалаи инкишофи ҷомеаи исломӣ, ҳамчунин назарияи бунёди давлати исломиро чун татбиқи ҳокимияти илоҳӣ, чиҳод – роҳи ягонаи бунёди чунин давлат баён кардааст, ки равияҳои муосир онҳоро ба асос гирифта, стратегияи амали худро бунёд гузоштаанд.

Назарияи Абу Ало ал-Мавдудии покистонӣ низ ба воситаи китоби «Низоми ислом»-аш дар байни ифротгароён хеле шуҳрат доارد. Мавдудӣ назарияи «умма»-ро чун назарияи миллатгароии исломӣ қаламдод намуда, нишон медиҳад, ки ислом ва миллатгароии муосир хилофи ҳамдигаранд. Миллатгароии исломӣ иттиҳоди тамоми мусулмонон, яъне умма мебошад. Бино бар ин, онҳо бояд дар «Дору-л-ислом» муттаҳид шаванд ва шакли сиёсии муттаҳидшавии онҳо давлати исломӣ аст.

Исломгарой (бунёдгарой – исломизм) дар назарияи салафия таъкиди бештари худро пайдо кардааст, ки мағзи онро бунёди чомеаи исломии давраи Пайғомбар (с) ва хулафои рошидин ва давлати исломӣ ташкил медиҳад. Ғояи «салафи солах»-ро Усома Ибни Лодан истифода карда, равияи «Толибон»-ро зери таъсири он қарор додааст. Имрӯзҳо равияи салафия дар аксари кишварҳои Осиёи Миёна, аз ҷумла дар Тоҷикистон вучуд дорад. Ин равия нисбат ба дигар равияҳо дар Осиёи Марказӣ муассиртар аст, зеро ғоя ва таълимоти он аз равияи анъанавии динии минтақа хеле кам фарқ мекунад.

Чомеаи анъанавии исломии кишварҳои минтақа ба бӯҳрони амиқ мувоҷеҳ шудааст. Ин чомеа имрӯз қобилияти муқовиматро дар он шакле, ки вучуд дорад аз даст додааст ва дараҷаи дониши динии онҳо чомеаи диндори муосирро камтар қаноатманд месозад. Бунёдгарой ё фундаментализми исломӣ дар Осиёи Марказӣ хеле ғайрароҷ буда, мавқеи рӯҳониёни исломи анъанавиро маҳдуду танг карда истодааст, зеро рӯҳониёни суннатӣ ба тақлид машғул буда, аз шарҳи ҳадисҳои нав канораҷӯӣ мекунанд. Усулгароён (бунёдгароён) ба бунёди аз назари ислом чомеаи «исломи ормонӣ» даъват мекунанд. Гурӯҳҳои васеи иҷтимоӣ зимни муосирсозӣ (модернизатсия)-и чомеа аз истехсолот ба таври кулӣ аз чомеа ба канор партофта шудаанд, ки онҳо базаи иҷтимоии усулгароёнро ташкил медиҳанд.

Равияҳои исломгарое, ки барои бунёди хилофат талош мекунанд, дар ҷумҳуриҳои туркзабон таъсири бештар доранд, зеро хилофати усмонии туркиро чун хилофати исломӣ мешиносанд. Аз ин ҷо таваҷҷуҳи онҳо ба равияи Ҳизби таҳрири исломӣ бештар аст. Бинобар ин, онҳо намунаи беҳтарини хилофат – хилофати усмониро медонанд. Вақтҳои охир шумораи афзояндаи нашрияҳои марбут ба барҳӯрди эҳтимолии ду тамаддуни ба ҳам зид (ҷаҳони Шарқу Ғарб ё ҷаҳони ислому масеҳ) зуд ба муомилот ворид мешаванд ва аксар вақт ҳамчун муродифи ибораҳои чун «бунёдгароии исломӣ», «ифротгароии исломӣ» ва «терроризми исломӣ» истифода мешаванд. Дар ин вазъият, барои як фарди оддӣ ғайриисломӣ, ҳудуди байни ифротгароии исломӣ, бунёдгароии исломӣ ва эътиқоди исломӣ тадриҷан хира шудан мегирад. Баъзе

нашрияву рӯзномаҳои ҷаҳон ошкоро ҷаҳони исломро бо ҷаҳони ба истилоҳ «пешбари» Аврупо муқобил гузошта, ҷомеаи ҷаҳониро ба ташвиши ҷиддӣ мувоҷеҳ кардааст. Ибораи «ифротгароии исломӣ» касро ба ин андеша водор мекунад, ки агар шахс исломро эътироф кунад мусалмон бошад, пас вай ифротгаро ё экстремист аст. Масалан, агар дар Англия бетартибҳои протестантҳо доир гарданд, дар ин кишвар истилоҳи «ифротгароии протестантҳо «(ё экстремизми протестантӣ») истифода намешавад, балки фақат ҳамчун бетартибҳои оммавӣ ёд мешаванд. Падидаҳои руҳдодаистодаро таҳлил карда, кас беихтиёр ба чунин хулоса меояд, ки ҳуди ҳаёт аксар вақт мусалмононро маҷбуран ба сӯи бунёдгароӣ тела медиҳад. Тамоюли нодурусте, ки дар илми сиёсатшиносии муосир ба маҳлут кардани чунин мафҳумҳое, ба мисли «бунёдгароии исломӣ» ва «ифротгароии исломӣ», роҳ медиҳанд, ба назари ман, дуруст нест. Бунёдгароӣ ё фундаментализм як падидаест, ки на танҳо ба дини ислом, балки ба дигар дину мазҳабҳо низ хос буда, сабаби зуҳури он зиддиятҳои байни шуури оммавии анъанавӣ (ё консервативӣ) ва тағйиротҳои замонавии воқеияти муҳити атроф мебошад.⁵

⁵ Кудрявцев А. В. Исламский мир и палестинская проблема. М., 1990. С. 30, 31.